
Anton Mlinar

Medgeneracijski dialog, trajnostni družbeni razvoj in primeri dobrih praks

POVZETEK

Povezovanje medgeneracijskega dialoga z vidiki trajnostnega razvoja je pomembno predvsem zato, ker je medgeneracijski dialog osrednja in morda najpomembnejša oblika trajnostne vizije prihodnjega razvoja družbe. V članku bo predstavljenih nekaj razlogov za povezovanje obeh vidikov. Trajnosten razvoj se je pojavil na družbenem področju in je v začetku pomenil preproste poskuse praks, ki so svoj navdih iskale v izročilu večgeneracijske družine in v opazovanju naravnih sistemov. Je priložnost družbe, ki lahko zadovolji svoje potrebe le, če prihodnjim generacijam ne bo zmanjševala možnosti zadovoljevanja njihovih potreb in če med svoje potrebe uvrsti upoštevanje potreb prihodnjih generacij. V tem etičnem premisleku je iskati razlog za povezanost iniciativ za medgeneracijski dialog in trajnostni družbeni razvoj.

Ključne besede: človeške potrebe, izobraževanje, medgeneracijski dialog, družbeni napredek, trajnostni družbeni razvoj, transformativno učenje.

AVTOR: *Dr. Anton Mlinar je izredni profesor na Fakulteti za humanistične študije in višji znanstveni sodelavec na Znanstveno-raziskovalnem središču Univerze na Primorskem.*

ABSTRACT

Intergenerational dialog, sustainable development and examples of good practices

The linkage between intergenerational dialog and aspects of sustainable development is particularly important because of the fact that the intergenerational dialog is central and perhaps the most important form of sustainable vision of future development of society. The article characterizes some reasons of this connection of both views. The sustainable development appeared on the social sphere and signified at the beginning simple practices which were searching inspiration in the tradition of multigenerational family and also in the observation of natural systems. It is the opportunity of the society to satisfy its necessities only if it not diminishes the possibility of the future generation to satisfy its own necessities and if it ranks among its requirements the consideration of the necessities of the future generation. In this ethical reflection is to be found the reason for connectedness of both initiatives the intergenerational dialogue and the sustainable social development.

Key words: human needs, education, intergenerational dialogue, social progress, sustainable social development, transformational learning.

AUTHOR: *Anton Mlinar, PhD, is Assistant Professor at Faculty for Humanities and Senior Researcher at Science and Research Center of University of Primorska.*

1. UVOD

Povezovanje medgeneracijskega dialoga in trajnostnega razvoja je postalo v zadnjih letih nekaj običajnega. Razlogov je več na eni in na drugi strani, nekaj pa je tudi takih, ki izvirajo iz obeh hkrati in izražajo korelativnost obeh paradig. Medgeneracijskih programov v obliki dialoga med vsemi generacijami, med generacijo mladih in generacijo starih, v obliki sodelovanja, upoštevanja medgeneracijske pravičnosti in podobnega je danes na svetu veliko. Če se na eni strani zdi, da v tem prednjačijo razvite države, je na drugi strani teh programov veliko tudi v t. i. nerazvitem svetu. Razvite države so v prednosti zaradi koordiniranih komunikacijskih sistemov in podatkovnih baz, nikakor pa niso v prednosti zaradi razmer, v katerih prihaja do sprememb. Raziskovanje na videz tako optimističnih tem, kot sta medgeneracijski dialog in trajnostni razvoj, je prepleteno z nesorazmerji in protislovji, ki jih je težko naštet. Gre predvsem za dejstvo, da sodobnik ve, kaj se dogaja, čeprav ostaja ignorantski v tem, da bi raziskal globlje razloge, zakaj z enostranskim napredkom izgublja, hkrati pa je globoko razočaran nad tem, da je izgubil stik z izročilom. To velja zlasti za ZDA, Avstralijo, Novo Zelandijo, Japonsko in nekatere evropske države. V Evropi je v zadnjih dvajsetih letih nastalo veliko pobud za medgeneracijske programe, zlasti v skandinavskih državah, v Veliki Britaniji in nekaterih drugih državah srednje Evrope. Toda to je delni vidik. V njem niso zajeti programi in prakse, ki niso vključeni v širše nacionalne, regionalne ali mednarodne mreže in niso tako vidni, čeprav so morda organsko vtakani v družbeno telo. Povezovanje medgeneracijskega dialoga z vidiki trajnostnega razvoja je pomembno predvsem zato, ker je medgeneracijski dialog osrednja in morda najpomembnejša oblika trajnostnega razvoja. Je močan vir navdih za preseganje različnih vizij prihodnosti, ki temeljijo na posamezniku, njegovi moči in usposobljenosti (Pavlova, 2009). Demografske prognoze in dialog med generacijami moč razumejo kot *po-moč* in usposobljenost kot *odzivnost*, odzivnost zlasti spričo vprašanja, kaj storiti, da ne bi povzročali novih, še večjih problemov. »Ne dvomim, da imamo boljše tehnologijo in da smo bolj razviti, kot kdajkoli prej, toda niti minulo nisem verjel, da bomo s tehnologijo kadarkoli izdelali kaj takega, kar bi bilo trajno in bolj varno za naš svet« (Orr, 2004, str. 207).

V članku bo predstavljenih še nekaj razlogov za povezovanje obeh vidikov. Izraz *trajnostni razvoj* se je pojavil na družbenem področju. V začetku je šlo za preproste poskuse praks, ki so svoj navdih iskale v izročilu večgeneracijske družine in v opazovanju naravnih sistemov (biotopov). Ta vidik je Lester Brown v začetku osemdesetih let prejšnjega stoletja razumel kot priložnost družbe, ki lahko zadovolji svoje potrebe le, če prihodnjim generacijam ne bo zmanjševala možnosti zadovoljevanja njihovih potreb. Po njegovem je zadovoljevanje lastnih potreb na način, da se upoštevajo potrebe prihodnjih generacij, pogoj razvoja. Ta pojem trajnostnega razvoja je bil leta 1987 skoraj v celoti sprejet v poročilu Združenih narodov o trajnostnem razvoju (*Our Common Future*). Skoraj dobesedno ga je ponovila *Agenda 21*, ki je bila potrjena leta 1992 v Riu de Janeiru (*Earth Summit*) in jo je do leta 2007 sprejelo 190 držav. Vmes se je zgodil drugi vrh v Johannesburgu (2002) in UNESCO-va pobuda za izobraževanje za trajnostni razvoj na vseh ravneh družbe, posebej pa tudi na področju znanstvenega raziskovanja in visokošolskega izobraževanja. Medtem se je zgodilo tudi to, da so razvite države videle trajnostni razvoj kot priložnost za gospodarski razvoj in skoraj docela

pozabile na njegovo družbeno in humano razsežnost. Danes se tema trajnosti vrača hkrati kot zapleteno razreševanje človeških zmot in nevednosti in tudi kot priložnost povezovanja med generacijami po vzoru naravnih sistemov. Četudi je bolj vidna prisotnost iniciativ na medmrežju in v znanstvenih publikacijah oziroma tam, kjer izraziteje izstopajo sodobne informacijske in komunikacijske tehnologije, je za razumevanje bistva bolj pomembno to, da trajnostni razvoj ni več ovira, pač pa pogoj prihodnjega razvoja.

2. ZDRUŽENE GENERACIJE (GENERATIONS UNITED)

Pregled spletne strani ameriške nevladne organizacije *Generations United* (GU) je dobro izhodišče za identifikacijo dobrih praks, ki povezujejo generacije, za identifikacijo infrastrukture, ki povezuje organizacije v ZDA in po svetu, in za prepletanje medgeneracijskega dialoga in vidika trajnosti družbenega razvoja, na svojski način pa prikazuje tudi dobršno mero humorja, ki je bil potreben, da so pobudniki lahko družbi nastavili ogledalo in ji pokazali, da je človek izjemno bitje s še bolj izjemno sposobnostjo pretiravanja. Prodornost zamisli temelji na preseganju miselnega vzorca, ki se krčevito oklepa modela razlikovanja in nadzora, in na uveljavitvi iniciative za medgeneracijsko solidarnost in vsakdanje sodelovanje kot »amortiziranja« napetosti. Iniciative za medgeneracijsko sodelovanje so se začele v obliki posameznih pobud, namenjenih problematičnim otrokom, da bi jih zaposlili, in problematičnim starim ljudem, ki so mislili, da vse vedo in da jih mora vsak poslušati zgolj zato, ker imajo sive lase ali pomembne nazive. Povedano drugače: začetniki te iniciative so mislili resno, ko so ljudem predlagali, naj se odločijo – in to pisno potrdijo –, ali hočejo biti dobri ali slabi člani družbe.

Generations United (GU) je bilo kot združenje ustanovljeno leta 1986. Od ustanovitve naprej je vodilno medgeneracijsko združenje v ZDA. Ustanovili sta ga dve drugi združenji: Državni svet za staranje (*National Council on the Aging*) in Ameriška zveza za blagor otrok (*Child Welfare League of America*). Od leta 2003 izdaja Časopis za medgeneracijsko odnose (*Journal of Intergenerational Relationships*). Ob ustanovitvi je Jack Ossofsky rekel: »Združene generacije ustanavljamo, ker hočemo pokazati, da se zavzemamo za družbo s čutom za potrebe drugih, s čutom za ljudi.« Geslo združenja je: Skupaj smo močnejši. K GU sta kmalu pristopili tudi Ameriško združenje upokojencev (*American Association of Retired Persons*) in Fundacija za obrambo otrok (*Children's Defense Fund*). V nekaj letih je združenje postalo koalicija več kot sto različnih nacionalnih organizacij, ki so si prizadevale za pomoč ljudem v stiski in vodile tudi različne izobraževalne programe. Leta 1997 se je GU institucionalno prilagodilo novim okoliščinam in od tedaj deluje kot enovita in neodvisna zveza, ki si prizadeva uveljaviti ideale prvotnega združenja – medgeneracijskega partnerstva – na celotnem področju ZDA. Od leta 2000 ima GU svojo spletno stran (www.gu.org). V GU je neposredno ali posredno vključenih več kot 70 milijonov Američanov. Bilo je pobudnik ustanovitve Mednarodnega sveta za aktivno staranje (*International Council on Active Aging* ali ICAA). ICAA je bil ustanovljen v veri, da imajo s povezovanjem prizadevanj vseh različnih združenj, ki se ukvarjajo s staranjem, korist vsi. Danes ICAA povezuje več kot 7500 organizacij po svetu.

3. TRAJNOSTNI RAZVOJ

Trajnostni razvoj ima po današnjem prepričanju vsaj naslednje štiri vidike: družbenega, gospodarskega, okoljskega in humanega. Zaradi nesorazmerij med različnimi vidiki razvosti in slepe ulice, v kateri se je znašla družba, se trajnostni razvoj velikokrat pojmuje kot strategija preživetja ali kot *izhod iz krize*. Pri tej opredelitvi manjka veliko reči. Družbeni in gospodarski položaj sta metafori tragične zmote, da je treba nasprotnika uničiti. Opredelitev trajnosti kot »vlečnega konja« ne pove nič o skupnosti ljudi, o tem, kdo so drugi, kako smo povezani, kaj je naše, koliko je dovolj in podobno. Tudi ne pove nič o tem, da veliko stvari ni mogoče spremeniti. Toda če bi se veliko ljudi zavestno odločilo, da bodo postali boljši, bi se relativno hitro spremenil odnos do drugih, pa tudi do živali in do celega sveta. Spremenil bi se način prehranjevanja in oblačenja, kmetovanja, skrbi za gozdove itn. Predvsem bi se spremenil tudi način, kako kdo ocenjuje upravičene interese drugih članov skupnosti. Brez pretiranega poudarjanja usmiljenja bi pridobile tudi živali.

Trajnostni razvoj je razširitev okvirjev naših moralnih in pravnih stališč ter resnično priznanje našega državljanstva sredi človeške skupnosti. V bistvu gre za zmanjšanje pretiravanja in racionalizacij, za upravljanje in vodenje. Osnovna predstava je, da smo ljudje zavezniki. Povezava med medgeneracijskim dialogom, solidarnostjo med generacijami in trajnostnim razvojem je pomembna ne le na praktičnem, pač pa tudi na strokovnem in znanstvenem področju. Na praktičnem področju so skoraj vse medgeneracijske prakse hkrati usmerjene tudi okoljsko in trajnostno. Na strokovnem in znanstvenem je dolgo časa prevladovalo mnenje, da je trajnostni razvoj predvsem ekonomsko in tehnološko vprašanje, vprašanje obvladovanja. Ko so se na področju trajnostnega razvoja porajale prve praktične pobude medgeneracijskega sodelovanja, je prevladovalo prepričanje, da to področje ne bo nikoli pritegnilo pozornosti znanosti, ker ne obeta napredka. Razumevanje medgeneracijskega sodelovanja in dobrih praks se je začelo spreminjati z ugotovitvijo, da skrb za okolje ni več ovira gospodarskemu razvoju, pač pa njegov pogoj. Toda prepričanje, da gre za inovacije in intelektualno lastnino ter da na ekonomskem področju prevladujejo pravila tekmovalnosti, je oviralo ne le sodelovanje med povsem gospodarskimi vidiki trajnostnega razvoja in znanstvenim raziskovanjem, pač pa je preprečevalo tudi uveljavljanje miselnega vzorca sodelovanja na družbenem in humanem področju. Dogajalo se je in deloma se še vedno, da so bile tehnološke pridobitve nedostopne bodisi zaradi »laičnosti« morebitnih uporabnikov bodisi zaradi visoke cene. Sedanja kriza je nekako potrdila predvidevanja o nujnosti novega miselnega vzorca, ki bo pomembneje vplival na vsa področja družbenega, okoljskega, gospodarskega, političnega in humanega življenja in predvsem tudi na kakovost medgeneracijskih odnosov (Dernbach, 2008). GU je eden od znanilcev te paradigme in še daleč ne edino. Povezovanje medgeneracijskih iniciativ, spodbujanje znanstveno-raziskovalnega sveta k razvoju dostopnih tehnologij in senzibilizacija visokošolskih ustanov, da se posvetijo tem vprašanjem tudi na socialnem in humanem področju, je pomenilo tudi začetek nekega novega obdobja.

Medgeneracijske spletne strani, ki povezujejo med seboj generacije in kulture ter so nekakšen javni forum medgeneracijskih praks, so smiselne, ker neposredno ne postavljajo pod vprašaj nekaterih nekdanjih sistemskih rešitev, ki so do nedavnega veljale za utemeljene in so temeljile na ločevanju generacij, pač pa postavljajo v ospredje resnične človekove

potrebe. Zahodna civilizacija je vso energijo posvečala proizvodnji dobrin in materialnemu blagostanju, misleč, da s tem zadovoljuje osnovne človekove potrebe. Kot rečeno, je bil tudi trajnostni razvoj v devetdesetih letih večinoma razumljen kot znanstveno-tehnološki izziv in kot poslovna priložnost. S tega zornega kota so posebne ustanove za stare ljudi (domovi za ostarele ipd.), ki so sicer potrebne, odražale poslovno miselnost, da je treba generacije ločiti in sprostiti inovativnost pri mladih predvsem na področju poslovnih priložnosti. Šolstvo je bilo dobesedno vpreženo v ideologijo uspeha, blagostanja in avtonomije (Porritt, 2005). Neoliberalni ideologiji ni bilo mar, da to ni želja niti starih niti mladih ljudi. Morda je odražalo želje ljudi srednje generacije oziroma bogatih (Wells, 2006). Z današnjega zornega kota je bilo to bolj odraz pritiska lovcev na dobiček kot pa resnične želje. Ločitev generacij je bila perspektiva, ki jo je spodbujala kultura potrošnje in hiperprodukcije materialnih dobrin.

Vznik in razvoj strategij, ki bi ljudi vseh generacij med seboj povezovala, ne temeljita na kritiki ideje o ločitvi generacij, pač pa se s posebno pozornostjo obračata k srednji generaciji, ki je v tem procesu najbolj obremenjena. Medgeneracijske iniciative temeljijo na prepričanju, da gre za oblikovanje prostora, ki bo dostopen vsem, za gradnjo strehe, ki bo pokrivala vse generacije (College of Agricultural Sciences, 2003).

Identifikacija najboljših praks, ki povezuje generacije, zlasti generacijo mladih in starih, je glede na pravkar povedano izzivalna in ne brez nasprotij. Marsikje se družbena kultura še vedno krčevito oklepa modela ločevanja, obvladovanja in kontrole. Srednje generacije se v tem kontekstu niti ne omenja, ker ji je to vprašanje spolzelo iz rok in je ujetnica miselnosti, da so otroci »strošek« in da je ukvarjanje s starimi »ovira pri napredku«. Toda rezultati so bili osupljivi tako pri otrocih, ki so ob prevzemanju odgovornosti postali bolj odgovorni in tudi bolj uspešni v šoli, kakor tudi pri starih ljudeh, ki so se – nekateri prvič – začeli učiti partnerstva in odšteli vpliv doseženih kvalifikacij, nazivov in sivih las. Sistematičen razvoj medgeneracijskih programov se je začel na osnovi preprostega uvida, da gre za partnerski odnos. Z vidika izvirne ideje o trajnostnem razvoju je bilo to znamenje velikega upanja, da so te sanje »shodile«.

4. STRATEGIJA GENERATIONS UNITED (GU)

Združenje GU samo sebe razume in predstavlja navzven kot katalizator med posamezniki, ki se starajo in so sami, med družinami in različnimi družbenimi skupinami, in sicer na temelju skupnega delovanja in enotnega glasu v javnosti. Zavzema se za vse generacije, podpira vse generacije, v skupna prizadevanja vključuje vse starostne skupine, a se zaradi posebnih razlogov osredotoča na sodelovanje med starimi in mladimi. GU temelji na prepričanju, da medgeneracijsko sodelovanje bistveno izboljšuje skupno življenje, da ima medgeneracijski pristop dober vpliv tudi na ekonomski razvoj in na oblikovanje novih vrednot. Zato si prizadeva, da bi se socialna politika soočala s potrebami vseh generacij in podprla programe izobraževanja. Prizadeva si prepričati oblastne strukture, da so dobrine najboljše uporabljene takrat, kadar povezujejo ljudi med seboj. Zato je vsakršno ločevanje med generacijami nesprejemljivo: to namreč ne omejuje le človeških potencialov, da bi prispevali k razvoju skupnosti, pač pa tudi spodbuja institucionalno krivičnost in pospešuje socialno patologijo.

Strategija GU sledi petim osnovnim ciljem: 1. izboljšati želi položaj družin tretje generacije (starih staršev) oziroma generacije 65+; 2. povečati namerava število medgeneracijskih prostorov, stavb, ulic in mest, skratka, središč z namenom, da se generacije srečajo z rastočimi potrebami po oskrbi; 3. voditi hoče aktivno politiko medgeneracijske inovativnosti na lokalni, nacionalni in mednarodni ravni; 4. spodbujati želi širšo javno razpravo o priložnostih, ki jih ponuja medgeneracijska solidarnost za družbo v celoti; 5. izboljšati hoče zdravstvene pogoje in blaginjo mladih in starih (zato ni naključje, da so poleg starih najpomembnejši partnerji programov otroci do 14. leta starosti oziroma mladi pred obdobjem polnoletnosti).

Na mednarodni ravni GU na eni strani sodeluje z **Mednarodnim konzorcijem medgeneracijskih programov** (*International Consortium of Intergenerational Programmes*), ki je edina mednarodna organizacija, katere edini cilj je spodbujati medgeneracijske programe dobre prakse, raziskovati in vplivati na javno razpravo na globalni ravni, na drugi strani pa sodeluje s področnimi združenji v posameznih državah, ki razvijajo podobne programe, npr. z avstralsko raziskovalno mrežo ARC/NHMRC (ta spodbuja multidisciplinarne raziskave z namenom boljšega poznavanja odnosov med starostnimi skupinami), z *United Generations* iz Kanade (Ontario), z nemško organizacijo *Dialog der Generationen*, ki ima na spletni strani dostopen bogat vir medgeneracijskih študij, z *Japonskim medgeneracijskim združenjem* (JIUA), s špansko *Red Intergeneracional*, z britanskim *Centrom za medgeneracijsko prakso* (CIP), s *Fundacijo Beth Johnson* itn.

5. NEKATERE DEJAVNOSTI GENERATIONS UNITED (GU)

GU nastopa predvsem kot generator javnih iniciativ za izboljšanje medgeneracijskega sodelovanja. V ta namen organizira mednarodne znanstvene sestanke in kolokvije. Leta 1997 je v okviru združenja potekal prvi simpozij o starih starših in drugih sorodnikih, leta 2002 o prostorskih rešitvah, kje bi se lahko srečevale vse generacije in o potrebnih skupnih virih, leta 2005 je potekal simpozij na temo stanovanjskih razmer sorodnikov, ki skrbijo za stare ljudi (ta je imel velik odmev v javnosti). Istega leta je združenje organiziralo simpozij o družinah starih staršev, ki živijo sami. GU je med letoma 1999 in 2005 organiziralo tudi nekaj mednarodnih konferenc na temo medgeneracijske solidarnosti. Nastopa kot svetovalec v Ameriškem Kongresu in kot zagovornik partnerstva med starimi in otroki v zvezi z uveljavljanjem zakonodaje, ki ščiti in promovira medgeneracijsko solidarnost (tak je npr. *National Family Caregiver Support Act* iz leta 2000). Leta 2002 je GU izdelalo načrt za zmanjševanje revščine otrok. Istega leta je botrovalo sprejetju **Medgeneracijskega stanovanjskega zakona** (*Intergenerational Housing Bill*), leta 2003 pa je odločilno prispevalo k sprejetju zakona o medgeneracijskih stanovanjskih razmerah (*American Dream Down Payment Bill*). Leta 2005 se je v okviru združenja rodila iniciativa **Stari za otroke** (*Seniors4Kids*), ki je leta 2007 dobila tudi svojo spletno stran (www.seniors4kids.org) in številne povezave. Leta 2008 se je na pobudo združenja začela široka vseameriška razprava o družinah starih ljudi. Tudi ta iniciativa ima svojo spletno stran (www.grandfamilies.org). Leta 2009 (27. – 31. 7. 2009) bo konferenca v Washingtonu in bo govorila o starih družinah oziroma o družinah tretje generacije.

GU vse dejavnosti utemeljuje s prepričanjem, da je treba temeljni vzrok za družbene neenakosti iskati v nebrzdani tekmovalnosti, ki jo sproža človeški egoizem; ta ljudi ločuje med seboj. Pomemben vzrok za družbene neenakosti so tudi vedno bolj omejeni viri, ki jih pogojuje prvi vzrok, in ne upoštevanje resničnih človeških potreb. Čeprav med seboj neposredno ne tekmujejo generacije, pač pa posamezniki in skupine iz t. i. aktivne generacije, se v slepi tekmovalnosti izgublja občutek za dve generaciji, za generacijo starih in mladih, tako da ljudje niti ne vedo, komu pripadajo. V preteklosti je bil eden od rezultatov predvsem ločevanje generacij in vnašanje napetosti med njimi. Že zgolj govor o tem, da med seboj tekmujejo generacije, kaže na razsežnosti družbene neenakosti. Zbliževanje tretje in prve generacije – ne da bi se pri tem prezrlo drugo – je način razumevanja delovanja celotne družbe, ne samo reševanje perečega vprašanja staranja družbe. Z vidika trajnostnega razvoja je mogoče govoriti o posameznih generacijah le na osnovi medsebojne naravnosti in soodvisnosti ljudi vseh generacij, to je obojestranskega prejetanja in dajanja na celotnem območju družbe in v celotnem obdobju življenja. Sprememba temeljnega stališča do vzrokov za družbene neenakosti je osnovni motiv prizadevanja za sodelovanje med generacijami in tudi bistveno vprašanje pri zagotavljanju socialnega in družbenega napredka. Medgeneracijski prenos – ki v GU konkretno temelji na odnosu med enim starim in enim otrokom – *one-to-one* – je bil že v preteklosti pomemben dejavnik družbenega razvoja in bi ga morala javna politika tudi v prihodnosti podpreti, zaščititi in ga spodbujati. Gre za izkušnjo iz izročila, ki zahteva skrbno refleksijo in umestitev v današnje razmere. Zbliževanje generacij ima pred očmi spoznanje, da dostojanstvo starega človeka in otroka zahteva priznanje *druge generacije*, ki ima v rokah niti odločanja, in da ne gre samo za zahteve, ampak tudi za odgovornost in konkretno podporo, da bi se lahko začele strukturne spremembe v družbi. Pravičnost, ki ji niso mar stari in mladi, revni in skupine na obrobju, ki se odziva na potrebe le v karikaturah in stereotipih pomoči in ki naraščanje števila starih ljudi prikazuje kot breme prihodnosti, je bolna. Medtem se z novim razumevanjem partnerstva med starimi in otroki krepi zdravje obeh generacij, generacije starih in generacije mladih.

5.1. MEDGENERACIJSKI PROGRAMI IN AKTIVNO STARANJE

Ne glede na to, da je medgeneracijski program po značaju hermenevitičen in predvsem pozoren do prve generacije, se v medgeneracijskih programih običajno najprej govori o aktivnem staranju. V tematski številki revije za aktivno staranje *The Journal of Active Aging* (julij/avgust 2007, str. 34–39) je izvršna direktorica Donna Butts objavila daljši članek o promocijski dejavnosti GU na strokovni in znanstveni ter na socialni in politični ravni (Butts, 2007). Sklicuje se na *Agendo javne politike* za 110. Kongres, ki jo je GU poslalo v predstavniški dom v takratnem zakonodajnem ciklusu (<http://www.gu.org/Publi6291236.asp>). Članek začenja z izkušnjo družine, ki se je odločila, da bo v svojem okolju začela delati v korist programa medgeneracijskega partnerstva. Sedemletnemu Janu so kazali slike različnih ljudi, starih in mladih, veselih in žalostnih, in ga vpraševali, kateri od teh bi mu lahko bil prijatelj. Izbral je sliko stare ženske. Njegova mama je potem povedala, da je kot majhen otrok sklenil prijateljstvo s staro žensko v sosesčini, ki je bila na invalidskem vozičku. Kadar je le mogel, je bil pri njej. Prijateljstvo je rodilo odločitev družine, da bo delala na tej

izkušnji. Ni šlo za vprašanje, koliko lahko majhen otrok pomaga staremu človeku, pač pa za raznovrstnost stvari, ki si jih lahko razdelijo med seboj stari in mladi, če so prijatelji. Mali Jan je v bistvu definiral pomoč kot *sklanjanje k drugemu*. Pomoč ni samo konkretno dejanje, pač pa tudi vse tisto, kar se zgodi prej in vmes: da se kdo začne zanimati za človeka, da prepozna njegovo resnično potrebo, da na zagrenjen obraz privabi nasmeh. Donna Butts je s to zgodbo predstavila vzorec *eden-enemu* (angl. *one-to-one*). Ta model opredeljuje aktivno državljanstvo in prostovoljstvo.¹

5.2. MEDGENERACIJSKE POBUDE

Ne glede na to, da je klasično *korporativno* prostovoljstvo dalo v preteklosti velik prispevek družbi in sibrež njega ni mogoče predstavljati nekaterih družbenih in kulturnih premikov po drugi svetovni vojni, je ta oblika prostovoljstva skoraj popolnoma prenehala zaradi odločitve družbe, da bo postala bolj tekmovalna. Tudi sistem izobraževanja se je podredil tekmovalnosti in materialnemu napredku. To ni edini razlog, da *klasična* oblika prostovoljstva ne more odgovoriti na specifične izzive današnje družbe, ki se stara, saj ji manjka medgeneracijski vidik ter partnerski odnos kot edini program. Medgeneracijski programi zavestno delajo na vezeh med ljudmi, kar je tudi vsebina modela *eden-enemu*. Namerni in dobro premišljeni medgeneracijski programi dovoljujejo ljudem vseh starosti in sposobnosti, da si med seboj delijo talente, prizadevanja in znanje tako, da s tem utrjujejo medsebojne vezi in rastejo skupaj. Medtem ko so prvi medgeneracijski programi temeljili na materialni pomoči (premoščanje revščine, izolacije itn.) in je bila pomoč še vedno »produkt«, kar je vplivalo tudi na podrejenost in neenakost, so programi, utemeljeni na partnerstvu, napredovali tako v sistematičnem kot tudi vsebinskem smislu.

Medgeneracijske pobude dejansko izboljšujejo pogoje zdravja in blaginje vseh generacij. Stari ljudje, ki so se vključili v prostovoljsko delo, imajo manj težav s hrano in presnovo, izboljšala se je tudi njihova orientacija v prostoru, ocena smiselnosti življenja ipd. Neki upokojenec, prej delavec v ladjedelnici, je rekel: »Nikoli doslej nisem vedel, da ima moje življenje smisel.« Pridobijo pa tudi mladi, saj postanejo pomembni in priznani v družbi, čeprav to ni cilj. Na osebnostni ravni je pomembno, da se njihova mladostna energija pri starem človeku sreča z modrostjo, vodenjem in pomočjo.

Tipov medgeneracijskih programov je več. GU uporablja predvsem štiri: 1. mlad človek/otrok pomaga staremu človeku; 2. star človek pomaga mlademu/otroku; 3. mlad in star pomagata skupaj nekemu drugemu človeku, ki potrebuje pomoč; 4. medgeneracijska središča za srečevanje vseh generacij. Mladi učijo stare, kako se uporablja računalnik, so mentorji priseljencem, ko se učijo jezika, kontrolirajo delovanje tehničnih pripomočkov na domovih starih, starim ljudem prinašajo hrano ipd. Star človek pomaga mlademu/

¹ Medtem ko je za klasično mladinsko prostovoljstvo, ki se je v drugi polovici 20. stoletja razvilo po vsem svetu in je v nekem obdobju zajemalo skoraj celotno populacijo mladih, veljalo, da je kampanjsko in korporativno, ker cilj prostovoljstva mladih niso bili neposredno mladi sami, ampak neki »produkt«, je za prostovoljstvo novega tipa značilen ne le prej omenjeni osnovni vzorec, pač pa tudi dejstvo, da je neposredni cilj te dejavnosti človek sam: spoznavanje človeka, njegovih potreb, sklenitev prijateljstva, razvijanje vrednot, razbremenjevanje napetosti ipd. Obema tipoma prostovoljstva je skupno, da so bili tako mladi nekoč kot tudi predstavniki vseh generacij danes prepričani, da lahko spremenijo svet.

otroku tako, da zjutraj redno vstane, skrbi za telesno gibčnost, dežura pri telefonu, pelje otroka na sprehod, v šolo, pomaga družini itn. Dejanske koristi, ki jo imata oba, se ne da izmeriti.

5.3. GENERATORJI MEDGENERACIJSKIH PROGRAMOV

V medgeneracijskem središču se križajo poti vseh generacij in partnerstev. Osnovni model *eden-enemu* lahko postane vprašanje, ali lahko 85 let star človek še uči v osnovni šoli. Zunaj ozračja medgeneracijskega dialoga bo odgovor najbrž *ne*, v okviru medgeneracijskih središč to sodelovanje *že* obstaja. Generiranja novih programov črpa iz partnerskega odnosa, ki je senzibiliziral tudi ustanove javnega življenja, zlasti šole in vrtce, zdravstvene ustanove, pa tudi visokošolsko okolje. To pomeni, da sta lahko osemdesetletnik in sedemletni otrok partnerja in da je odnos prerasel v zaupanje. Otrok ali študent nima več odnosa *do* starega človeka ali *do starih*, ampak ima odnos s starim človekom. Predmetni odnos je prerasel v osebnega. Najbolj inovativni medgeneracijski programi, ki so hkrati generatorji novih programov, so *Habitat Intergenerational Programs* iz Bostona (okoljsko-urbanistični program, ki se je začel že leta 1977 in še vedno traja), program Akademije San Pasqual iz Kalifornije (stari pomagajo mladim, da začno samostojno živeti), program *Across Ages* (pomoč, ki jo stari nudijo otrokom v družinah, v katerih sta zaposlena oba starša), *The ManaTEEN Club* s Floride (otroci oskrbujejo stare), *Roccori Senior Club* v Minnesoti (stari ljudje učijo otroke spretnosti govornišva v šoli) in drugi.

5.4. AGENDA JAVNA POLITIKA

GU je za 110. Kongres (trajal je od 3. januarja 2007 do 3. januarja 2009) podal obširen seznam predlogov, ki naj bi jih kongresniki upoštevali v tem zakonodajnem ciklusu. Agenda (<http://www.gu.org/Publi6291236.asp>) je rezultat premišljenega razvojnega procesa, ki ga podpirajo izkušnje dobre prakse in zavzetost vseh organizacij, vključenih v GU. Med drugim je zapisano, da si pobudniki prizadevajo čim bolj skržiti seznam prioritet, da bi tako prišla do izraza pomembnost medgeneracijskih odnosov. V agendi sta zapisani dve prioriteti. Nanašata se: 1. na nujnost sprejema zakona o podpori družinskim oskrbovalcem, in sicer z namenom, da se bo lahko začel oblikovati izobraževalni proces oskrbovalcev in določil seznam odgovornih za podeljevanje licenc; in 2. na potrebno uveljavitev finančne podpore multigeneracijskega oziroma civilnega/državlanskega angažmaja, ki ga je predvideval že Zakon o starih Američanih (*Older Americans Act*), sprejet že leta 1965. Agenda podkrepi prioriteto s šestimi sklopi predlogov. Vse utemeljuje s prepričanjem, da je treba vzroke za družbene probleme razumeti kot človeške probleme. Tudi problemi, ki so na prvi pogled zunaj človeka ali »daleč«, so človeški. Medgeneracijski programi ne določajo tipov pomoči, pač pa definirajo pomoč kot bližino in sklanjanje k človeku. Prvi od predlogov govori o nujnosti, da se ovrednoti pomoč družinskih oskrbovalcev, drugi se nanaša na državno podporo socialnih programov, zlasti medgeneracijskega partnerstva in državlanskega angažmaja starih ljudi. Tretji se nanaša na žive skupnosti oziroma skupnosti, ki so sposobne živeti (angl. *livable communities*), četrti na pomoč revnim družinam in na prehranjevalne

navade starih in otrok, peti na zdravstveno varstvo in šesti na sedanjo davčno politiko, ki ne upošteva dejanskih potreb ljudi na področju zdravja in blaginje.

6. MEDGENERACIJSKO SODELOVANJE IN IZOBRAŽEVANJE ZA TRAJNOSTNI RAZVOJ

Politolog Thomas Homer-Dixon je današnje razmere označil za *nespretno vrzel* (Homer-Dixon, 2000). Mislil je na tisto »pravičnost«, ki ji do starih ni mar in se odziva na potrebe le v stereotipih pomoči, naraščanje števila starih ljudi pa prikazuje kot breme prihodnosti, in se vprašal, kako je sploh mogoče opredeliti zdravje v bolnem okolju. Mislil je tudi na znani ugovor ljudi, češ da bi se spremenili, če bi vedeli, kaj se bo zgodilo. Potemtakem je problem v tem, da je premalo podatkov. Pobudniki medgeneracijskega dialoga na drugi strani svarijo pred tem, da bi spremembe izsilili zunanji vzroki. Tudi različne pobude na področju trajnostnega razvoja poudarjajo, da daje sodobnik vtis, da se zna obnašati razumno, ni pa sposoben racionalizirati svojega neumnega obnašanja. Prepletanje dveh iniciativ, ki zahtevata dejanja, še bolj drastično kaže, da je ena največjih ovir pri doseganju nujnih sprememb človekova izjemna sposobnost, da stvarni problem spiritualizira ter ga tako prežene iz realnega sveta.

6.1. »UPANJE, DA SO SANJE SHODILE«

Glede na povedano gre za dolgoročni program, ki ima tudi dejansko prihodnost. Je to upanje, ki je shodilo? Z vidika socialnega in humanega trajnostnega razvoja gre na eni strani za nujne konkretne politike, na drugi strani pa tudi za izjemno priložnost, da se spremeni človekov odnos do sveta v celoti: tako do drugih ljudi in do življenja kot tudi do zemlje in celotnega živega sveta, do prihodnosti in tudi do preteklosti. Spremembe se bodo odražale na vseh ravneh. Na predmetni ravni se običajno omenja sedem področij: voda, industrija, transport, energija, ravnanje z odpadki, urbani sistemi, podeželje. Na osebni ravni gre za ravnanje, ki bo imelo večji in pomembnejši povratni učinek na človeka. Lizbonska strategija, ki govori o *družbi znanja*, nakazuje, da je cilj trajnostnih strategij ne le dodana vrednost produkta, pač pa tudi večja družbena varnost, kakovost življenja in večja odzivnost ljudi. *»Otroke je treba učiti, da je v zemlji, na kateri stojimo, tudi pepel njihovih prednikov. Če hočemo, da bodo otroci spoštovali zemljo, jih moramo učiti, da je zemlja bogata z življenji naših prednikov.«* je napisal meščan iz Seattla, ki je komentiral agendo Javna politika. Senator Claude Pepper pa je rekel: *»Če bi več politikov namesto na prihodnje volitve mislilo na prihodnjo generacijo, bi bilo boljše za celo državo in za cel svet.«*

Prizadevanja za vključevanja strategij trajnostnega razvoja v izobraževanje že od začetka odkrivajo, da je to področje sodelovanja med ljudmi. Sodelovanje je najpomembnejši vidik trajnostnega razvoja, saj je trajnostni razvoj prvenstveno dolgoročni program preobrazbe družbe in večje družbene pravičnosti. Izvirna povezanost trajnostnega razvoja in medgeneracijskega dialoga je nepojmljiva znotraj družbene teorije, ki temelji na ločitvi generacij. Medgeneracijsko sodelovanje je tako rekoč že konkretna ocena pravilnosti osnovne teze o trajnosti.

Medgeneracijsko sodelovanje na področju okolja predlaga povezavo med človeškim in naravnim okoljem, ki izhaja iz zavesti o enakovrednosti človeškega in naravnega okolja. Na tem področju se osveščanje in programi srečujejo z relativno zakoreninjenostjo vzorca o blagostanju, napredku in ločitvi generacij: na ravni visokošolskega izobraževanja je močno zakoreninjena klasična ideja napredka, medtem pa je pri mladih, npr. v obdobju osnovnošolskega izobraževanja, relativno razvit čut za širitev tematike na humano ekologijo. Teoretično delo na področju medgeneracijskega sodelovanja in trajnostnih strategij se tako sooča s protislovnostjo neke kulture na dva načina: s t. i. multigeneracijskim pristopom, ki vključuje vse generacije, in s »terapevtskim« pristopom, ki vključuje predvsem prvo (mlade) in tretjo generacijo (stare) ljudi. Cilj je intergeneracijski pristop.

Danes je na razpolago že veliko podatkov o pozitivnem vplivu tega sodelovanja na zdravje obeh generacij, ki sodelujeta, oziroma na vse generacije, v nekaterih primerih pa je to sodelovanje dejansko preraslo zgolj človeški okvir in odigralo pomembno vlogo pri oblikovanju naravnega/urbanega okolja in okoljskega etosa. Izkušnja medgeneracijskega sodelovanja v Bostonu in vpliv dvogeneracijske skupine prostovoljcev (mladi in stari) na mestne oblasti, ki so prostovoljce obravnavale kot enakovrednega partnerja, je dober primer intergeneracijskega pristopa in hkrati primer trajnostnega razvoja mesta. To izkušnjo opisuje leta 2004 objavljeno letno poročilo *Boston Breakthroughs: 400 years innovations* (<http://www.tbtf.org/tbtfgen1.asp?id=1959>).

Z današnjega vidika se zdi posebej pomembno, da bi iniciative dvogeneracijskih parov in skupin dosegle centre sodobne kulture, ki domujejo na univerzah in raziskovalnih ustanovah. UNESCO-va iniciativa (2005), različna združenja univerz in raziskovalnih ustanov (npr. IUA, ULSE, IAS) ter različni centri odličnosti (npr. LUMES) vse bolj upoštevajo prepletenost učenja med generacijami in trajnostnih strategij. Medgeneracijski dialog je orodje, ki pomaga ljudem odkrivati pomembnost okolja in sodelovanja. Govori se o transformativnem učenju: to je tisti pristop k učenju, pri katerem se največji del procesa vrača nazaj k človeku, tako da postaja učenje človekovo prvo ogledalo. Neglede na velike uspehe pilotskih projektov in praks v dvogeneracijskih parih to področje v strokovni in znanstveni literaturi še ni deležno ustrezne pozornosti. V slovenskem prostoru se s temi vprašanji bolj ali manj ukvarjajo le posamezniki.

Programi, ki obravnavajo sodelovanje generacij in hkrati sledijo ideji trajnostnega razvoja, so še vedno večinoma praktični. Podatkov o tem je več kot dovolj. Večina se jih nanaša na vidike (okoljskega) zdravja, spremljanja (monitoring), ocenjevanja, obnavljanja, preprečevanja škode in ohranjanja čistega okolja, medgeneracijske podpore, varovanja ljudi s hudimi zdravstvenimi težavami, spremljanja dementnih ipd. Nekoliko težje je slediti pobudam, ki spreminjajo percepcijo nekaterih tradicionalnih izobraževalnih orodij in si prizadevajo tudi za teoretično nadgradnjo programov.

Trajnostni razvoj sodi med okvirne medgeneracijske programe, saj gre za izrazito medgeneracijski koncept. Trajnostni razvoj je trajen le, če je varen in sprejemljiv za vse generacije. Konkretno to pomeni zavestno razvijanje manj zahtevne družbe in drugačnega koncepta blagostanja. Pomemben vidik je oblikovanje skupnosti, ki se kontinuirano uči. Splošno prepričanje strokovnjakov je, da je učenje družbeni proces oziroma proces družbenih interakcij. Zato je v socialnem in humanem trajnostnem razvoju velika pozornost posvečena

transformativnemu učenju in neformalnim oblikam pridobivanja znanja. Vodilna ideja je učenje ob upoštevanju specifičnih človeških potreb. GU je leta 2008 prvič nagradilo izvirne medgeneracijske programe (Generations United, 2008), ki so ustrezali naslednjim kriterijem: struktura programa, detajlni prikaz, dinamika medgeneracijskih kontaktov, vpliv programa na udeležene, ustreznost glede na potrebe neposredne skupnosti, interakcija z drugimi skupinami, izobraževanje udeležencev, vključenost celotne skupnosti, trajnost (odnos do drugih trajnostnih praks), samoevalvacija, kreativnost in možnost replikacije programa v drugih skupnostih.²

6.2. RAZVOJ PROGRAMOV IN »REKRUTIRANJE« (STARIH) LJUDI

Dejavniki, ki vplivajo na prožnost in prodornost programov, so odvisni od načelne predhodne zaveze med generacijami, da bodo ravnale *partnersko*. Če gre na eni strani za *zavezo dveh generacij*, generacije starih in mladih, ki temeljita na prostovoljstvu, gre na drugi strani za *zavezo inter- in transdisciplinarnosti*. Po mnenju Davida Orra (Orr, 2004, str. 210) gre za zavestno odločitev vsakega posebej, ali hoče biti dober ali destruktiven član družbe oziroma profesionalne skupine. Odločitev o tem ni nekaj postranskega, pač pa dejavnik, ki bistveno vpliva na vse posamezne vidike programov, metod in ciljev. Vse družbene organizacije imajo komplementarne cilje in metode. V okolju, kjer se je zaznal pomen strateškega partnerstva znotraj organizacij in skupin ter zunaj njih oziroma med njimi, je to odločilno vplivalo na »rekrutiranje« starih in mladih. Da je več težav pri starih, je razumljivo. V tem kontekstu je treba omeniti vlogo visokošolskih ustanov pri omogočanju ustreznega izobraževanja. Odrasel človek ni preprosto *partner*, še manj, če je star; tega, da je pokroviteljski, mu ne gre zbijati iz glave s preveč inovativnimi izobraževalnimi programi. Gre namreč za odločitev oziroma za pomoč, da bi se lahko odločili za sodelovanje.

Izobraževanje starih je postreglo s posebnostjo, ki lahko veliko pove o kontinuiranem izobraževanju. Stari se namreč ne izobražujejo več zato, ker bodo potrebovali znanje za svoj poklic, pač pa se izobražujejo zaradi sposobnosti dialoga. Ta vidik, ki je neposredna pomoč pri odločitvi za sodelovanje, je dokaj neizkoriščen na vseh ravneh obveznega oziroma formalnega izobraževanja. Ta vidik je mogoče uveljaviti praktično pri vseh oblikah izobraževanja. Najtežja naloga je vaja v dialogu, spraševanju. Dialog se namreč začne s pozornim poslušanjem in z vprašanji. Po mnenju strokovnjakov se ta del izobraževanja odvija zunaj na prostem in/ oziroma v neformalnih oblikah izobraževanja. Če danes izobraževalne institucije to vrsto izobraževanja čutijo prej kot nelojalno konkurenco kot pa nujno strukturalno spremembo izobraževanja, je to podatek, ki ga bo treba upoštevati pri vključevanju socialnega in humanega trajnostnega razvoja, in sicer zlasti na znanstvenem, gospodarskem in zdravstvenem področju. Ta vidik ni pomemben samo zaradi širjenja besednega zaklada, pač pa zaradi razkrinkavanja tradicionalnih paradig in nenazadnje za identifikacijo problemov, za katere je občutljiva humana ekologija, npr. – zlobnosti ljudi zaradi slabih izkušenj, brezdomstva, izolacije, izjemne družbene ranljivosti obrobni skupin, podrejenosti v izobraževalnem in delovnem procesu ipd. Ti vidiki čakajo na prevod v konkretne besede.

² Tem merilom je ustrezalo naslednjih deset programov. Podrobnosti programov so predstavljene v publikaciji *The 2008 Intergenerational Shared Site Best Practice Awards*.

7. SKLEP

Dosedanje izkušnje z medgeneracijskimi programi in njihova korelativnost z vidiki trajnostnega razvoja so pomembno sporočilo za družbeni razvoj v 21. stoletju. Okoliščine družbenega dogajanja se sicer niso izboljšale in niso naklonjene spremembam. Znanstveni in tehnološki napredek sta povzročila, da je sodobna družba bolj ranljiva in bolj dovzetna za razdor. Tisti, ki se ukvarjajo z napovedmi, ne svarijo le pred nevarnostmi nesorazmerij, kot je to med tehničnim in družbenim razvojem, pač pa opozarjajo na možna nesrečna naključja, ki jih lahko povzročijo ljudje, ki »*niso slabi, temveč so le nekompetentni*« (Orr, 2004, str. 205). Martin Rees predlaga, da bi se morali znanstveniki iz radovednežev spremeniti v ljudi, ki opozarjajo pred morebitnimi usodnimi napakami »*brez slabih namenov*« (Rees, 2003). Zato bodo spremembe v prihodnosti pomenile trdo delo ljudi na sebi. Programi temeljijo na človeku, ne na njegovi učinkovitosti ali na proizvodu. V medgeneracijskih programih, ki odražajo pomembne vidike socialnega in humanega trajnostnega razvoja, se prepletata energija zavzetih ljudi in njihova slutnja, da so problemi, ki jih je ustvaril sodobnik, večji od njegove pretkanosti. Spremembe, ki bi jih povzročili zunanji dejavniki, bi tudi v najboljšem primeru ne ustrezale človeškim potrebam. Nenazadnje ne gre za kakovostno ali aktivno staranje, pač pa za rast v vseh obdobjih življenja, tudi v starosti. *Mednarodni svet za dejavno staranje* (<http://www.icaa.cc/>; ICAA) uporablja za to izraz *engaged life, dejavno življenje*.

Izhodišče teksta je bilo prepletanje izkušenj GU in vidikov trajnostnega razvoja. V literaturi je zaslediti, da programi medgeneracijskega dialoga gradijo na izoblikovanem tipu družbe, ki poudarja demokratičnost odnosov, avtonomijo in samoiniciativnost. Pokazalo se je, da so se tem merilom v kritičnem položaju bolj sposobne približati družbe, ki ne dosegajo ravni razvitosti, imajo pa bogato izročilo in so prožnejše ter odzivnejše za medgeneracijske programe. Danes so ta kulturna izročila postala obljuba družbene transformacije. Verjetnost, da bodo programi uspešni, je v sedanjih razmerah premosorazmerna s tem, ali do sprememb prihaja spontano in kot anticipacija tega, kar se bo zgodilo, in ne kot reakcija na zunanje vplive. Morda moti dejstvo dobršne kontradiktornosti, kajti ljudje, ki bi že morali delati za transformativno učenje, smo šele v fazi, ko bomo (če bomo) stopili na novo učno pot.

LITERATURA

- Butts, D. (2007). Activities designed to bring te generations together can improve well-being and quality of life in older adults. V: *The Journal of Active Aging*, letnik 6, št. 1, str. 34–39.
- College of Agricultural Sciences (PennState) (2003). *Intergenerational activities*. Sourcebook. V: <http://pubs.cas.psu.edu/freepubs/pdfs/ags91.pdf> (zadnji obisk: 02.2009).
- Ekström, C. in Ingman, S. (1999). Gerontology / Environmental links in aging education: Toward an inter-generational view of sustainability. V: *Educational Gerontology*, 25, str. 613–622.
- Environment Canada (2003). *Values, principles and approaches for sustainable development: Environment Canada's sustainable development strategy 1997–2000*. V: http://www.ec.gc.ca/sd-dd_consult/final/SDG15_E.HTM.
- Freeman, M. (2002). *Prime time: How Baby Boomers will revolutionize retirement and transform America*. New York: Perseus Books.
- Filho, W. (1997). *Lifelong learning and environmental education*. Frankfurt: Peter Lang GmbH.
- Generations United (2002). *Young and old serving together: Meeting community needs through intergenerational partnerships*. Washington: Generations United.

- Generations United (2004). *Generations United for Environmental Awareness and Action*. V: http://www.gu.org/documents/A0/GU_Environmental.pdf.
- Generations United (2008). *The 2008 Intergenerational Shared Site Best Practice Awards*. V: <http://www.gu.org/documents/A0/Shared Site Best Practices Final.pdf> (zadnji obisk: 11.2008).
- Homer-Dixon, T. (2000). *The ingenuity gap*. New York: Knopf.
- Intergenerational Report* (2007). V: <http://www.treasury.gov.au/igr> (zadnji obisk: 02.2009).
- Kaplan, M., Liu, S.-T. in Sheri S. (2005). Intergenerational Approaches for Environmental Education and Action. V: *Sustainable Communities Review*, letnik 18, št. 1, str. 54–75.
- Kaplan, M. in Hanhardt, L. (2003). *Intergenerational activities sourcebook*. University Park: Penn State Cooperative Extension.
- Kaplan, M. in Liu, S.-T. (2004). *Generations United for Environmental Awareness and Action*. Washington: Generations United.
- Krasny, M. in Doyle, R. (2002). Participatory approaches to extension in a multi-generational, urban community gardening program. V: *Journal of Extension*, letnik 40, št. 5. V: <http://www.joc.org/joc/2002october/a3.shtml> (zadnji obisk: 12. 2008).
- Liu, S.-T. (2004). *Effectiveness of an intergenerational approach for enhancing knowledge and improving attitudes toward the environment*. University Park: PennState University.
- National Library of Medicine (2002). *Tox Town*. V: <http://toxtown.nlm.nih.gov/index.html> (zadnji obisk: 12. 2008).
- Orr, D. (2004). *Earth in mind: On education, environment, and the human prospect*. Washington, DC: Island Press.
- Philadelphia City planning Commission (2005). *Sustainable Planning and development*. V: <http://www.philapanning.org/plans/sustain.pdf> (zadnji obisk: 02. 2009).
- Porritt, J. (2005). *Capitalism As If The World Matters*. London: Earthscan.
- Rees, Martin J. (2003). *Our final hour: a scientist's warning: how terror, error, and environmental disaster threaten humankind's future in this century*. New York: Basic Books.
- Schmidt, D. J. (2008). Defensiveness destroys customer relationships. *The Journal of Active Aging*, letnik 7, št. 1, str. 56–58.
- Smith, G. in Williams, D. (1999). *Ecological education in action: On weaving education, culture, and the environment*. Albany, NY: State University of New York Press.
- Wells, P. (2006). *Are the wealthy sustainable?* V: <http://www.brass.cf.ac.uk/uploads/Are the wealthy sustainable.pdf> (zadnji obisk: 03. 2009).
- Wenger, E., McDermott, R. in Snyder, W. M. (2002). *Cultivating communities of practice*. Boston: Harvard Business School Press.
- Wright, S. (2003). *Gray and green?: Aging baby-boomers – A profile of environmental impact and environmental risk*. Paper presentation at the American Public Health Association Meeting, San Francisco, CA.

Kontaktne informacije:

Dr. Anton Mlinar

Ljubljanska 9 a, 1241 Kamnik

e-naslov: anton.mlinar@guest.arnes.si